

dr Paweł Figurski

Popularnonaukowe streszczenie projektu: **Zaniedbane źródła. Społeczno-polityczna historia Polski na podstawie rękopisów liturgicznych (do początku XIV wieku).**

Potho, opat jednego z klasztorów w Italii (San Vincenzo al Volturno), obraził Karola Wielkiego. Sprawa doszła do uszu samego władcy. Król nie omieszczał pomścić wyrządzonej na sobie zniewagi i zażądał, by papieski trybunał rozsądził sprawę. Przyczyną zatargu było nie co innego, jak odmowa wymienienia imienia Karola podczas liturgii godzin, czyli codziennej modlitwy mnichów. Potho nie chciał pogodzić się z wchłonięciem w obręb władzy Karolinga niegdyś niezależnego królestwa Longobardów, które obejmowało jego klasztor. Nie chciał podczas liturgii prosić o pomyślność dla frankijskiego monarchy i tym samym legitymizować jego władzy nad klaszturem w San Vincenzo al Volturno. Z tego właśnie powodu obraził króla, który zapragnął zemsty.

Wspomniana historia, jedna z wielu, wskazuje, jak niezwykle rolę odgrywała liturgia w średniowieczu nie tylko dla życia religijnego, ale także społecznego, czy nawet politycznego. Modlitwy zawierające wspomnienie władców były nie tylko elementem pobożności, ale wręcz częścią administracji publicznej. W czasach wczesnego średniowiecza, gdy niezbyt rozwinięty był aparat biurokratyczny, inne elementy, jak np. rytuały, organizowały życie polityczne wspólnoty. Jednym z ważniejszych rytuałów umożliwiających sprawowanie władzy była właśnie liturgia.

Mimo że kult chrześcijański odgrywał niezwykle rolę w budowaniu tożsamości średniowiecznych królestw, funkcja ta nie została dostrzeżona, a zatem i należycie opisana przez badaczy historii Polski. Co więcej, same źródła liturgiczne, które umożliwiają wgląd w dzieje ojczyste, pozostają nienależycie rozpoznane. W nauce funkcjonują niewłaściwe opisy datacji poszczególnych rękopisów, miejsca ich pochodzenia, a nawet zawartości liturgicznej. Mylone są także gatunki liturgiczne. Wielu historykom wciąż doskwiera znikoma liczba źródeł dla najwcześniejszych dziejów Polski, ale zachowane na ziemiach polskich średniowieczne sakramentarze, pontyfikały, mszały, itp. w zasadzie nie są obecne w narracjach na temat historii Piastów. Liturgiczne źródła pojawiają się w syntezach i monografiach na zasadzie ciekawostek, ale nie odgrywają w opisach dziejów żadnej istotnej roli. Nadszedł czas, by zmienić ten stan rzeczy.

Proponowany projekt chce potraktować źródła liturgiczne podmiotowo i dzięki nim uzyskać pełniejszy obraz najwcześniejszych dziejów Polski. Na ziemiach polskich zachowało się kilkadziesiąt rękopisów liturgicznych z okresu od XI wieku do początku XIV wieku. Nie wszystkie są niewątpliwie związane z Piastami i pierwszym zadaniem niniejszego grantu będzie odseparowanie źródeł umożliwiających wgląd w dzieje ojczyste od tych, które znalazły się na ziemiach polskich już po początku XIV wieku i są raczej świadectwami innej historii. Dzięki tej wstępnej analizie uzyskamy pełne opisy najwcześniejszych rękopisów liturgicznych, co ma znaczenie również dla badań nad historią książki rękopiśmiennej w Polsce. Na dalszym etapie źródła niewątpliwie związane z historią Piastów zostaną wykorzystane w celu włączenia ich w narrację na temat społeczno-politycznych dziejów ojczystych. W swoich tekstach wykażę, że liturgia była istotnym elementem budowy pierwszego wczesnośredniowiecznego państwa polskiego. Mieszko I oraz Bolesław Chrobry musieli utwierdzić władzę nad podbitymi przez siebie organizmami politycznymi, granice ich władztw nieustannie się zmieniały. Liturgia, która dostarczała zarówno idei na temat rządzących, jak i zawierała imienne wezwania aktualnych władców, dawała narzędzia, by stworzyć z wielu różnych plemion jedno wczesnośredniowieczne państwo, które około roku 1000 nazwano Polską. Co więcej, liturgia przez cały okres najwcześniejszych dziejów polskich umożliwiała sakralizację, manifestację, a także legitymizację władzy. Teksty służące podczas królewskich koronacji lub inauguracji władzy książąt, a także innych świątecznych obrzędów (np. błogosławieństwa) zawierały wiele politycznych treści ideowych. Nie tylko wynosiły rządzących ponad innych, ale także ograniczały działania władców. Wreszcie, teksty zawarte w sakramentarzach, pontyfikalach, mszałach i innych księgach służących podczas służby Bożej w czasach Polski pozbawionej koronowanego pomazańca były nośnikami pamięci na temat idei królewskiej. Wydaje się, że to również dzięki tekstom liturgicznym możliwe było odnowienie monarchii pod koniec XIII wieku.

Badanie źródeł liturgicznych jest cenne nie tylko z tego względu, że jest to nieopracowany dotąd materiał, ale także ze względu na to, że przynosi on niezwykle cenne i nowe informacje dla najważniejszych tematów mediewistyki polskiej, jak "początki państwa polskiego", "ideologia średniowiecznej władzy", "debata nad zjednoczeniem królestwa". Wydaje się jednak, że materiał liturgiczny posłuży nie tylko wzbogaceniu dotychczasowych wątków polskiej historiografii, ale otworzy także nowe pola badawcze w historii Polski, jak europejski transfer idei i cennych przedmiotów między krajami młodszej i starszej chrześcijaństwa czy świat wartości społecznych europejskich regionów.